

О. В. Длугопольський

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КРАЇНАХ АЗІЇ: ЯПОНСЬКИЙ ВЕКТОР ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ ДОБРОБУТУ

Стаття присвячена проблемам формування держави добробуту в країнах Азії та специфіці розвитку соціальної держави в Японії в її історичному й культурно-політичному контекстах. Обґрунтовано неспроможність урядів багатьох країн підтримувати соціальні стандарти виключно за рахунок публічних фінансів та розглянуто досвід Японії, котра створила унікальну державно-партнерську модель держави добробуту із залученням не лише інститутів держсектору, а й бізнес-середовища та сімейних зв'язків. На основі аналізу численних наукових досліджень, присвячених функціонуванню держав добробуту в країнах Європи, Америки, обґрунтовується неможливість включення Японії в традиційні класифікації. Розкрито еволюцію соціального захисту в країні, причини її прискорення з 1970-х років. Висвітлено особливості японської держави добробуту на прикладі двох опозиційних теорій. На прикладі кількох японських міст показано переваги поєднання приватної ініціативи з державним фінансуванням соціальних допомог. Обґрунтовано унікальність японського проекту фінансування соціального захисту через іпотеку для літніх, а також системи соціального обміну послугами (банк добробуту). Проаналізовано специфіку фінансування пенсійної системи країни за принципом double-decker, а також низку інших соціальних програм.

Ключові слова: держава добробуту, соціальний захист, ліберальний режим, консервативний режим, соціал-демократичний режим, продуктивістський капіталізм, нуклеарна сім'я.

Рис. 5. Табл. 4. Літ. 47.

А. В. Длугопольский

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ В СТРАНАХ АЗИИ: ЯПОНСКИЙ ВЕКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА БЛАГОСОСТОЯНИЯ

Статья посвящена проблемам формирования государства благосостояния в странах Азии и специфике развития социального государства в Японии в ее историческом и культурно-политическом контекстах. Обоснована неспособность правительств многих государств поддерживать социальные стандарты исключительно за счет публичных финансов и рассмотрен опыт Японии, которая создала уникальную государственно-партнерскую модель государства благосостояния с привлечением не только институтов госсектора, но и бизнес-среды, семейных связей. На основе анализа многочисленных научных исследований, посвященных функционированию государств благосостояния в странах Европы, Америки, обоснована невозможность включения Японии в традиционные классификации. Раскрыта эволюция социальной защиты в Японии, причины ее ускорения с 1970-х годов. Освещены особенности японского государства благосостояния на примере двух оппозиционных теорий. На примере нескольких японских городов показаны преимущества объединения частной инициативы с государственным финансированием социальной помощи. Обоснована уникальность японского проекта финансирования социальной защиты через ипотеку для пожилых, а также системы социального обмена услугами (банк благосостояния). Проанализирована специфика финансирования пенсионной системы страны по принципу double-decker, а также ряд других социальных программ.

Ключевые слова: государство благосостояния, социальная защита, либеральный режим, консервативный режим, социал-демократический режим, продуктивистский капитализм, нуклеарная семья.

© Длугопольський О. В., 2014

Oleksandr Dluhopolskyi

**FEATURES OF SOCIAL PROTECTION FINANCING
IN ASIA COUNTRIES: JAPANESE VECTOR
OF WELFARE STATEFORMATION**

The article deals with the problem of formation of the welfare state in Asia and discussion of peculiarities of Japan welfare state development in its historical, cultural and political contexts. It is justified the government failure of numerous countries to maintain social standards only by public finances as well attention is focused to the experience of Japan, which has created a unique public-partnership model of welfare state, involving not only public sector institutions, but also business units, family ties. Based on the analysis of numerous scientific studies of the welfare state functioning in Europe and America, it is claimed the impossibility of Japan's inclusion in any traditional classifications. The evolution of social protection in Japan is described and the main reasons of its activation since 1970's are justified. In the article features of the Japanese welfare state development in example of two opposition theories are also demonstrated. The case of several Japanese cities describes the practice of successful combination of private initiatives with public funding of social assistance. It is justified the unicity of Japanese project of financing the social protection through mortgage for seniors, as well as the social exchange of services (welfare bank). The specific character of financing the Japanese pension system on the double-decker principle, as well as other social programs is analyzed.

Keywords: welfare state, social protection, liberal regime, conservative regime, social-democratic regime, productivist capitalism, nuclear family.

JEL classification: H80, H81.

Основною проблемою розвитку сучасних економічних систем стає неможливість підтримання відповідного рівня добробуту населення за умов перманентних фінансово-економічних і соціально-політичних криз. Постійно зростаючі вимоги громадян до урядів своїх країн щодо соціального забезпечення часто вступають у суперечність із реаліями економічного розвитку, особливо в контексті міжнародних порівнянь із державами Старої Європи. Однак навіть високо розвинуті країни Заходу сьогодні вже неспроможні задовольнити весь спектр потреб власних громадян виключно через публічні фінанси. Спільна відповідальність уряду, корпоративного сектору та індивідуумів за добробут набуває дедалі більшого значення та стає об'єктивною потребою в умовах кризи публічних фінансів, глобальних фінансових дисбалансів та зростання майнової й соціальної стратифікації. У цьому контексті заслуговує на увагу досвід азійських країн, де соціальна політика та державний патронаж підпорядковуються реаліям економічного розвитку, а домогосподарства й бізнес-структури несуть відповідальність за добробут спільно з державним сектором. Особливих успіхів у популяризації азійської моделі соціального захисту досягла Японія, до практики реалізації соціальної політики якої ми звернемося в цьому дослідженні.

Особливостям реалізації соціальної політики, ефективності та специфіці базових моделей держави добробуту різних країн світу присвячені праці багатьох європейських і американських учених, зокрема М. Арканджо, К. Бамбри, Дж. Бонолі, Х. Віленські, Т. Ганслі, К. Дженсена, Г. Еспінг-Андерсена, Г. Касзи, Ф. Кастельса, П. Кеннеді, С. Лейбфріда, Дж. Льюїса, Х. Обінжера, К. Пірсона,

П. Спікера, Р. Тітмуса, М. Феррери та ін. [1—13]. Вітчизняна наукова школа соціальної економіки спирається на праці О. Беляєва, О. Ковалєва, В. Коляденка, Е. Лібанової, Є. Ніколаєва, О. Палія, А. Сіленко, В. Скуратівського та ін. [14—20]. Утім, у переважній більшості досліджень наголошується на унікальності реалізації соціальної політики саме в країнах Азії, оскільки ці країни не вписуються в традиційні класифікації держав добробуту та мають низку ознак, що істотно відрізняють їх від решти світу, що пов'язано не лише зі специфікою їхнього соціально-економічного розвитку, а й зі своєрідним політико-інституційним і культурним середовищем. Особливо відрізняється в цьому плані Японія, проблеми формування держави добробуту якої розглядаються в працях Ч. Аспалтера, А. Беккера, М. Ічієна, Т. Кайко, Н. Маруо, Т. Міямото, В. Овчиннікова, К. Одаки, В. Осаму, І. Пенга, М. Такахаші, Н. Ямазакі та ін. [21—32].

Метою статті є розгляд особливостей та напрямків трансформації соціальної політики Японії під впливом фінансово-економічних і політико-інституційних чинників, а також обґрунтування ролі й значення японської солідарності та співвідповідальності за добробут, що дає змогу країні оминати численні “пастки соціальної держави”, властиві західноєвропейським демократіям.

Ідея й типології держави добробуту були закладені у відомій праці Г. Еспінг-Андерсена “Три світи капіталізму добробуту”, яка стала точкою відліку подальших досліджень у цій сфері. Учений, на основі кількох ключових критеріїв (наприклад, рівня декомодифікації¹, стратифікації², резидуальності³), а також аналізу даних 1980-х років, виокремив три моделі держави добробуту: ліберальну, консервативну та соціал-демократичну (табл. 1).

Ліберальна модель спирається на ринок, базується на принципах “страхової сітки” та соціальної патології, тобто під соціальний захист потрапляють лише ті категорії населення, котрі не здатні самостійно забезпечити свій добробут (соціально незахищені). Також спостерігається дуалізм держави й ринку в соціальному страхуванні, забезпеченні житлом, освіті, медичному обслуговуванні, благодійності, застосовуються жорсткі правила та норми тестування рівня добробуту громадян для визначення прожиткового мінімуму. В рамках цієї моделі надаються переважно адресні соціальні послуги, що

¹ Декомодифікація — міра, якою окремі індивіди чи сім'ї можуть підтримувати соціально прийнятні стандарти життя незалежно від своєї участі в ринкових відносинах. За високої декомодифікації залежність індивідів від праці та ризику втрати доходу слабшає (наприклад, за даними 1999—2001 рр. у Греції та Іспанії коефіцієнт DSR (decommodified security ratio) становив 6,2—6,4, у Великобританії — 8,3, в Німеччині — 18,5, у Швеції — 27,9).

² Стратифікація дає змогу пояснити відносини між соціальними правами та соціальними класами. Наділяючи групи соціальними правами, держава відтворює нову суспільну стратифікацію та створює нові взірці соціальних відносин. У результаті, права соціального громадянства конкурують із класовим становищем індивіда або видозмінюють його.

³ Резидуальність — обсяг послуг соціальної допомоги в загальному соціальному продукті.

Таблиця 1. Режими держави добробуту Г. Еспінг-Андерсена

Фактори	Ліберальний (залишковий)	Консервативний (корпоративний)	Соціал- демократичний (універсальний)
Політична економія	Лібералізм (laissez-faire та лівий лібералізм)	Консерватизм (корпоративізм, етатизм, патерналізм)	Соціал-демократія
Цілі та цінності	Самозабезпечення індивідів на ринку, свобода	Безпека, підтримка статусних відмінностей	Декомодифікація, рівність, безпека
Форми послуг, що домінують	Послуги з допомоги, стимулювання приватної системи опіки	Соціальне страхування, послуги з допомоги	Універсальні послуги
Декомодифікація	Низька	Середня (для зайнятих — висока)	Висока
Резидуальність	Висока	Висока	Слабка
Приватизація	Висока	Низька	Низька
Корпоративізм/етатизм	Слабкий	Сильний	Слабкий
Стратифікація	Збільшення нерівності	Закріплення статусної диференціації	Егалізація
Перерозподіл	Низький	Помірний	Високий
Гарантія повної зайнятості	Слабка	Середня	Сильна
Центр добробуту	Ринок	Сім'я	Держава
Прагнення до гендерної рівності	Середнє	Низьке	Високе

Джерело: Esping-Andersen G. Three Worlds of Welfare Capitalism / G. Esping-Andersen. — Cambridge : Polity Press ; Princeton : Princeton University Press, 1990. — 35 p.; Ященко В. Гендер і “державна загального добробуту” в країнах Західної Європи / В. Ященко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>.

сприяє репродукуванню соціальної нерівності. Держава гарантує лише мінімум, а ключову роль відіграє все ж таки ринок. Рівень декомодифікації є досить низьким, а стратифікація призводить до існування великої різниці між одержувачами державної допомоги та рештою суспільства.

Консервативна модель базується на принципах субсидіарності (участь різних секторів економіки у сфері соціального захисту) та солідарності (можливість інституціям нижчого рівня звернутися по допомогу до інституцій вищого без загрози втрати контролю над своєю діяльністю), а також необхідності забезпечення рівноваги патерналістського інструментарію влади з адресними програмами підтримки різних груп населення (за професійним чи майновим критеріями). Ця модель реалізується за допомогою послуг, що орієнтуються на індивідуальні життєві біографії, котрі стабілізують статусні відмінності та пом'якшують напруження всередині соціальних прошарків. У такій моделі визначальною є сім'я, а різні страхові схеми адресовані різноманітним групам населення. Рівень декомодифікації є середнім, а стратифікація дає змогу зберігати рівність згідно з професійним статусом.

Соціал-демократична модель ґрунтується на універсальній системі соціального захисту, за якої зусилля держави спрямовуються на мінімізацію соціальних

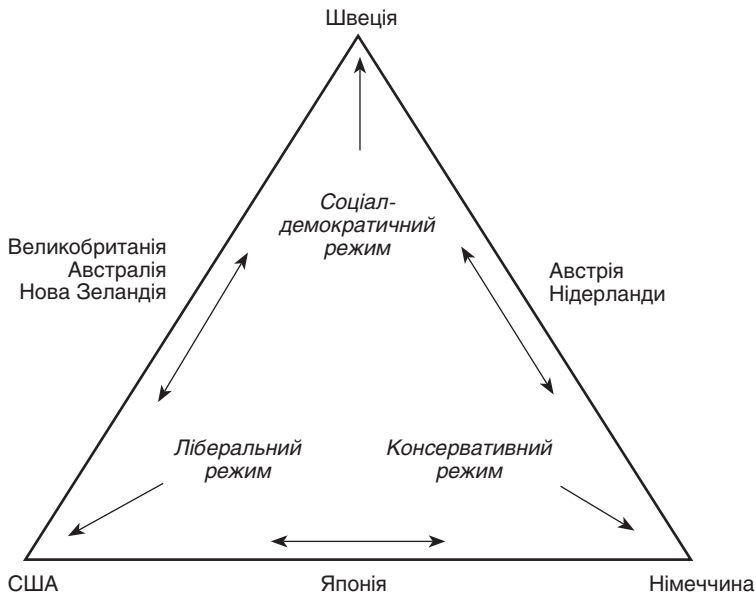
проблем та максимізацію державних доходів через систему прогресивного оподаткування. Державне забезпечення добробуту на високому рівні робить приватні ініціативи в цій сфері зайвими. Рівень декомодифікації є високим, а також пропагується рівність між громадянами. У цій моделі універсальні соціальні послуги сприяють утвердженню рівності статусів незалежно від класової приналежності. Свої теоретичні ідеї вчений протестував емпірично на прикладі 18 країн ОЕСР, вибравши три найважливіших програми грошової компенсації: пенсійне, медичне страхування та по безробіттю.

Утім, чимало країн за своїми ознаками “вибиваються” із запропонованої класифікації, навіть попри численні спроби її пізнішої модифікації, проведеної як самим Г. Еспінг-Андерсеном, так і його послідовниками Дж. Бонолі, М. Каутто, В. Корпі, Дж. Палме, М. Феррерою [3; 7; 13; 33—35]. Саме до таких країн належить Японія, котра, як видно з рис. 1, органічно поєднує ознаки ліберального й консервативного режимів добробуту. В японському контексті можна говорити про продуктивістський капіталізм добробуту (*productivist welfare capitalism*) [36], коли пріоритет надається економічним, а не соціальним цілям розвитку. М. Естевез-Абе наголошує на тому, що успіх японської держави добробуту забезпечується успішною перестановкою втрат і вигід, бездоганною координацією експансії та скорочення державних витрат [37]. І. Пенг назвав японську державу добробуту “біполярною соціальною політикою зі стратегією до експансії та скорочення” [30]. Сьогодні в цій країні дедалі більше жінок перестають займатися виключно піклуванням про старих і дітей та виходять на роботу, тому посилюється тиск щодо розширення держави добробуту.

Продуктивна політика добробуту Японії визнає значно кращим запобігання безробіттю, ніж виплату допомоги з нього, а підтримка продуктивного старіння (*productive aging*) і сімейної політики стимулювання зайнятості жінок зумовлює розширення кола працюючого населення та звуження кола тих, хто залежить від соціальних допомог (показник “*welfare dependent ratio*” як співвідношення одержувачів соціальних допомог і тих, хто сплачує податки й соціальні внески).

Історична ізоляція Японії, що тривала 250 років (1603—1853 pp.), висока густота населення та особливості японської мови (нечіткість і двозначність) призвели до появи “павутинного суспільства” [38, с. 539], або суспільства груп, усі члени котрого взаємозалежні, між ними існує безліч усіляких моральних і соціальних обов’язків як по вертикалі, так і по горизонталі.

Японська система соціального захисту базується на колективній відповідальності різних секторів економіки за соціальний добробут, відводячи державі далеко не головну роль. У XIX ст. 88 % населення країни працювало в сільському господарстві, лісництві й рибальстві [39], а в сім’ї проживало декілька поколінь. Традиційними родинними цінностями японців є персональне піклування дітей про добробут літніх батьків, таким чином, сім’я стає інститутом

Джерело: побудовано на основі: Esping-Andersen G. Three Worlds of Welfare Capitalism / G. Esping-Andersen. — Cambridge : Polity Press ; Princeton : Princeton University Press, 1990. — 35 p.; Miyamoto T. Dynamics of the Japanese Welfare State in Comparative Perspective: Between “Three Worlds” and the Developmental State // Japanese Journal of Social Security Policy. — 2003. — Vol. 2. — P. 12—24.

Рис. 1. Трикутник режимів добробуту та країн, де вони застосовуються

страхування на випадок старості. Голова японської родини виховує старшого сина-спадкоємця, виділяючи його з-поміж усіх інших членів сім'ї, однак несе весь тягар сімейних обов'язків до досягнення 50-річного віку. Після цього він самоусувається та передає владу старшому сину, а сам більше активно не втручається в соціально-економічні аспекти сімейного життя, проводячи разом із дружиною решту своїх днів без турбот і зберігаючи в родині гідне місце (така система інституціоналізована з 1898 р. Цивільним кодексом та дістала назву “іе system”). Завдяки цьому японська родина не стикається з проблемою незабезпеченості людей у старості, притаманною країнам Європи [40].

Однак після Другої світової війни зазначена система трансформувалась у так звану нуклеарну сім'ю (головний обов'язок чоловіка — робота, дружини — ведення домашнього господарства та піклування про дітей). А сьогодні ролі чоловіка та жінки в японському суспільстві трансформуються в напрямку індивідуалізації сімейних стосунків та забезпеченні рівних прав щодо зайнятості, що закріплено у відповідному законі 1987 р. Корпоративна етика та система оплати праці, яка базується на врахуванні стажу й внеску в добробут компанії, заохочують до довічного працевлаштування та дають підстави сподіватися на високі бонуси й виплати від корпорації після тривалої роботи на одному місці. Варто зазначити, що не всі компанії гарантують довічну роботу, проте до 25 %

компаній працюють на таких засадах. Інші підприємства, як правило малі й середні, намагаються працювати без довгострокових гарантій своїм працівникам, звільняючи та наймаючи їх залежно від кон'юнктури ринку.

Початком розвитку системи соціального захисту загалом можна вважати закони про бідних у Англії 1601 р. Значно пізніше, в 1870-х роках, О. Бісмарк започаткував у Німеччині систему соціального страхування. А в Японії еквівалент англійського законодавства (Jyukkyu Kisoku — Poor Salvation Low) з'явився лише в 1874 р. — до того були тільки поодинокі благодійні ініціативи імператорів, що базувалися на етиці конфуціанства й буддизму та стосувалися лише вузького кола бенефіціарів — самотніх літніх людей. За словами Ч. Аспалтера [21] розвиток системи соціального захисту Японії до Другої світової війни пояснювався серією соціально-економічних криз, війн і стихійних лих (наприклад, “рисові бунти” 1918 р., землетрус Канто 1923 р., Китайсько-японська війна 1937—1945 рр.). Так, закон про медичне страхування працюючих був прийнятий тільки в 1922 р. (сільське населення країни долучилося до цієї програми лише в 1938 р.); закон про допомогу нужденним — у 1929 р. (до того часу система мізерних пільг малозабезпеченим регулювалася Poor Salvation Low 1874 р.); програма забезпечення мінімальної підтримки безробітних — у 1935 р., а пенсійне законодавство для працюючих — аж у 1941 р. (табл. 2). Загалом до кінця Другої світової війни система добробуту Японії розвивалася за залишковим принципом та передбачала мізерний рівень соціальних допомог (на законодавчій основі була доступною лише обмежена кількість соціальних послуг) [21; 25].

Таблиця 2. Історія соціального захисту в Японії

Період	Рік	Найвагоміші соціальні ініціативи
Стародавній та епоха Едо	593	Запровадження системи “Shikain” принцом Шотоку Таїші (Shōtoku Taishi) для опіки над бездітними літніми особами
	718	Закон “Yoro Ritsuryo” (взаємна підтримка літніх)
	1642	Прийняття “Osukuigoya” (інститути матеріальної підтримки бідних)
	1722	Запровадження “Koishikawa Youjojo” (медична допомога бідним)
	1791	Прийняття “Shichibu-tsumikin” (фонд підтримки бідних)
Епоха Мейдзі до Другої світової війни	1874	Запровадження “Jyukkyu Kisoku” (регулювання допомог малозабезпеченим громадянам — Poor Salvation Low)
	1897	Закон про профілактику інфекційних захворювань
	1911	Прийняття фабричного закону (попередник Закону про працю 1947 р.)
	1922	Закон про медичне страхування (Health Insurance Low), запровадив із 1927 р.
	1929	Закон про допомогу бідним (Relief and Protection Low), запровадив із 1932 р.
	1935	Програма мінімальної підтримки безробітних (Minimal Unemployment Assistance Program)
	1937	Закон про підтримку материнства й дитинства
	1938	Національний закон про медичне страхування (зміни внесені в 1958 р.), Закон про соціальну допомогу, заснування міністерства охорони здоров'я та соціального захисту
	1939	Закон про страхування моряків (Seamen Insurance Scheme)
	1941	Закон про суспільні пенсії (професійне пенсійне страхування — Workers Pension Insurance Low), запровадив із 1954 р.

Закінчення табл. 2

Період	Рік	Найвагоміші соціальні ініціативи
Після Другої світової війни	1945	Закон про профспілки, Закон про найманих працівників
	1946	Закон про державну соціальну допомогу (старий) (National Assistance Low)
	1947	Конституція Японії, Закон про забезпечення добробуту дітей (Child Welfare Low), Закон про страхування від безробіття (Unemployment Insurance Low), Закон про страхування від нещасних випадків на виробництві (Accident Compensation Low), Закон про центр здоров'я (нині — Закон про здоров'я громади), заснування міністерства праці
	1949	Закон про забезпечення добробуту інвалідів (Welfare Low for the Handicapped)
	1950	Закон про державну соціальну допомогу (новий) (Livelihood Protection Low)
1950—1970-і роки	1951	Закон про службу соціального забезпечення (Social Service Low)
	1953	Нова схема медичного страхування поденників (New Health Insurance Scheme for day laborers)
	1958	Національний закон про медичне страхування (New Health Insurance Act; поправки до закону 1938 р.)
	1959	Закон про національну пенсію (National Pension Low), запровадив з 1961 р.
	1960	Закон про забезпечення добробуту осіб із розумовими вадами
	1961	Загальне охоплення медичним і пенсійним страхуванням (Закон про національні пенсії)
	1963	Закон про соціальну допомогу літнім
	1964	Закон про допомогу матерям із утриманнями
	1971	Закон про дитячі допомоги
	1973	Поправки до Закону про соціальну допомогу літнім (безкоштовне медичне обслуговування), "Fukushi-Gannen" (розширення пільг із соціального забезпечення)
1980—2000-і роки	1974	Поправки до Закону про страхування від безробіття (про гарантію найму)
	1981	Закон про допомогу матерям із утриманнями та вдовам (поправки до закону 1964 р.)
	1982	Закон про охорону здоров'я та медичне обслуговування літніх (нова система фінансування витрат на медичний догляд літніх), зміни в 1984 р.
	1986	Закон про стабілізацію найму літніх
	1987	Закон про забезпечення рівних можливостей зайнятості чоловіків і жінок (Employment Opportunity Law)
	1989	Стратегія поліпшення медичного обслуговування та підвищення добробуту літніх ("Золотий план")
	1990	Зміни до восьми законів про соціальне забезпечення
	1991	Закон про відпустки по догляду за дітьми
	1994	Новий "Золотий план" (розширення переліку послуг для літніх)
	1995	Основний закон про державну політику в умовах суспільства, що старіє
	1997	Закон про довгострокове соціальне страхування, запровадив із 2000 р.
XXI ст.	2000	Закон про соціальне забезпечення (поправки до закону 1951 р.)
	2001	Заснування міністерства охорони здоров'я, праці та соціального захисту (об'єднання міністерства охорони здоров'я та соціального захисту із міністерством праці)
	2003	Основний закон про державну політику щодо підвищення народжуваності
	2005	Закон про послуги та підтримку людей з обмеженими можливостями
	2008	Система медичної допомоги для літніх людей пізньої стадії віку (нова система медичного страхування для людей у віці 75 р. і більше)
	2011	Закон про дитячі допомоги "Komodo Teate" (ініціатива Демократичної партії)
	2012	Закон про дитячі допомоги (ініціатива Ліберально-демократичної партії)

Джерело: складено на основі: Ichien M. Japanese Social Security: it's Past, Present and Future / M. Ichien // Social Security Programs: a Cross-Cultural Comparative Perspective. — Westport : Greenwood Press, 1995; Maruo N. Social Security in Japan 2014 / N. Maruo ; National Institute of Population and Social Security Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mofa.go.jp>.

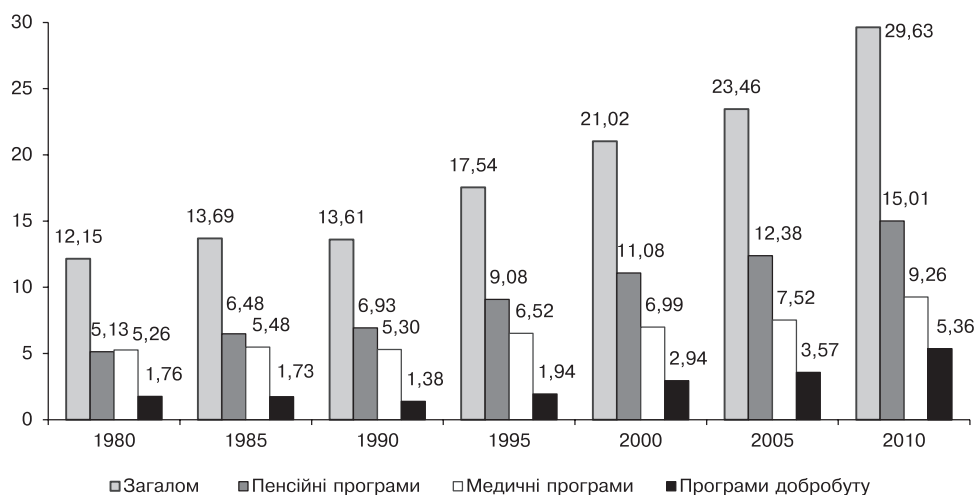

Друга світова війна прискорила формування держави добробуту в Японії: у 1939 р. прийнято Закон про страхування моряків, що гарантував компенсацію на випадок хвороб, безробіття, старості та аварій для цієї категорії працівників; у 1941 р. — Закон про суспільні пенсії, яким забезпечувалися пенсійні виплати, допомоги по інвалідності та на випадок смерті. Загалом можна стверджувати, що до Другої світової війни Японія в процесі розбудови засад соціальної політики наслідувала приклад Німеччини як найрозвинутішої індустріальної країни того часу, однак після її поразки у війні зразком побудови держави добробуту для Японії стали Сполучені Штати. Таким чином, у 1946 р. був прийнятий Закон про державну соціальну допомогу; в 1947 р. — низка законів, котрі розширювали права різних категорій громадян щодо забезпечення мінімальних життєвих стандартів; у 1949 р. — Закон про забезпечення добробуту інвалідів; в 1950 р. — Закон про державну соціальну допомогу; в 1951 р. — Закон про службу соціального забезпечення; у 1953 р. — Нова схема медичного страхування поденників тощо [25; 40].

Починаючи з 1960-х років система соціальної безпеки перейшла від принципу селективізму до універсалізму (розвиток універсального соціального страхування). Окремі пенсійна й медична системи страхування були реформовані в єдину систему, представлену в 1961 р., якою було охоплене все населення Японії, у т. ч. фермери, працівники дрібних фірм, самозайняті, а також запроваджено пенсії, що не залежать від трудового внеску (для вдів із дітьми, інвалідів). На думку М. Ічієна [23], такі зміни в програмах пенсійного й медичного страхування пов'язані з впливом соціалістичних ідей, загостренням трудових конфліктів та збільшенням ролі Ліберально-демократичної партії (LDP, або Jimintō, заснована в 1955 р.), яка потребувала масової підтримки виборців. Однак, незважаючи на це, протягом 1964—1972 рр. державні соціальні витрати були досить низькими та зосереджувалися переважно на медичному обслуговуванні та пенсіях. До речі, саме в цей період у Японії набула поширення відома на весь світ система професійного соціального захисту за участю великих корпорацій.

Повноцінний же розвиток системи соціального захисту в країні розпочався лише з 1973 р., який навіть дістав назву “the first year of welfare”, що, на наш погляд, було спричинене:

По-перше, економічним успіхом Японії, завдяки котрому національні цілі забезпечення високих темпів зростання трансформувались у цілі підтримки добробуту та високих стандартів якості життя. Так, високі темпи економічного зростання Японії в 1970—1980-х роках [41] сприяли збільшенню частки соціальних витрат протягом 1970—1995 рр. із 7 до 17,5 % [31], й ця динаміка зберігається сьогодні. Як свідчать дані рис. 2, найвищими темпами у складі соціальних витрат зростають пенсійні витрати (протягом 1980—2010 рр. із 42,2 до 50,8 %); частка медичних витрат знижується (із 43,2 до 31,2 % за той самий період; медичне страхування — з 37,7 до 18,2 % за одночасного збільшення

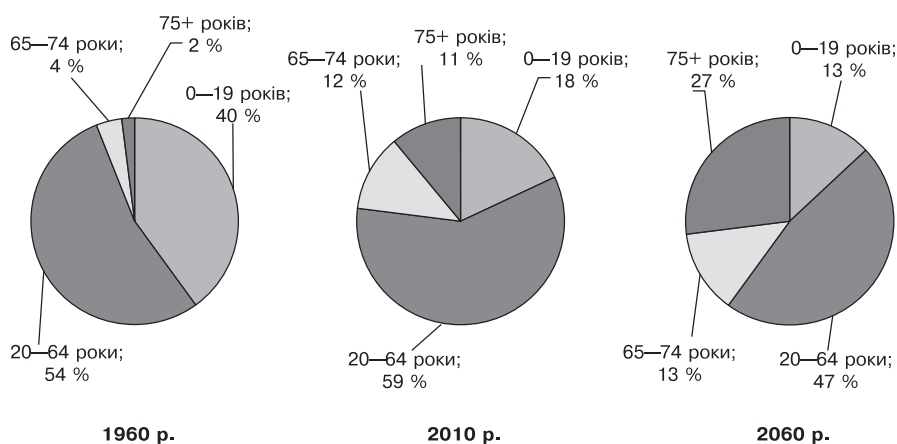

Джерело: побудовано за даними: Statistics Bureau of Japan [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.stat.go.jp>.

Рис. 2. Частка соціальних витрат у ВВП Японії, %

витрат на медичні послуги для літніх до 11,3 % та страхування літніх до 7,2 %); частка витрат добробуту зростає (з 14,6 до 18,0 %), зокрема зменшуються витрати на страхування від безробіття (з 4,4 до 2 %), соціальне забезпечення (з 5,7 до 3,2 %), допомогу жертвам війни (з 0,8 до 0,1 %) та збільшуються на підтримку сім'ї (з 1,4 до 2,9 %).

По-друге, швидким старінням нації (так званою срібною революцією), оскільки, як видно з рис. 3, кількість населення у віці 65+ невпинно зростає (протягом 1960—2060 рр. із 6 до 40 %) із одночасним скороченням частки робочої сили (з 54 до 47 %) і дітей (із 40 до 13 %). Співвідношення молодих працюючих та літніх людей до 2020 р. стане небезпечним: двоє працюючих фінансуватимуть одного пенсіонера (в 1992 р. це співвідношення було 5:1) [42]. Також зростає середня тривалість життя, що стає додатковим викликом для системи пенсійного забезпечення. Так, тривалість життя чоловіків збільшилася протягом 1960—1990 рр. із 65,2 до 76,6 року та за прогнозами до 2040 р. сягне 77 років; а жінок відповідно із 70,1 до 82,8 року та 85,2 року. З огляду на зазначене Японія не може наслідувати скандинавський приклад функціонування держави добробуту через високий тиск на фонд оплати праці (якщо в 1995 р. цей тиск становив 37 % ВВП, то за прогнозами до 2030 р. він посилиться до 51—53 % ВВП). Тому плюралізм добробуту, або *welfare mix*, став відповіддю на ці виклики з розподілом відповідальності за добробут між державним, ринковим і неформальним секторами національної економіки. Таким чином Японії вдається уникати “хвороби держави добробуту” (*welfare state disease*), характерної для багатьох європейських країн.

Джерело: побудовано за даними: Maruo N. Social Security in Japan 2014 / N. Maruo ; National Institute of Population and Social Security Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mofa.go.jp>.

Рис. 3. Вікова структура населення Японії

У 1994 р. уряд Японії затвердив нову програму “Welfare Vision Towards the 21st Century”, де персональні соціальні послуги для літніх було поєднано із сімейною політикою підтримки працюючих мам, спрямованою на підвищення народжуваності. У межах програми було представлено два плани: Golden Plan for the Elderly та Angel Plan, а також систему соціального страхування послуг по догляді (10 % коштів фінансується за рахунок приватних витрат пацієнтів, 45 % — податків та решта 45 % — страхування).

Загалом особливості японської держави добробуту пояснюють дві опозиційні теорії:

1) оптимістична теорія так званої держави добробуту в японському стилі (Japanese-Style Welfare Society — JSWS), що зародилася наприкінці 1970-х років [26; 43] під впливом діяльності прем'єр-міністра О. Масайосі, котрий очолював уряд протягом 1978—1980 рр. та розробляв нові стратегії діяльності Ліберально-демократичної партії в часи нарощування національною економікою міцності, тоді як економіка Старої Європи зазнала кризи. Прихильники цієї теорії наполягали на тому, що країна не повинна потрапити до тієї самої руйнівної пастки держав добробуту Європи, натомість вона має самостійно мобілізувати власні приховані активи — сусідські й сімейні зв'язки. Ця ідея була втілена в державній політиці Японії у формі Нового семирічного соціально-економічного плану, прийнятого в 1979 р.;

2) реалістична теорія так званого орієнтованого на компанію суспільства в японському стилі (Japanese-Style Company-Oriented Society — JSCS) [29], котра наголошує на тому, що добробут окремих корпорацій і сімей не може

служувати еквівалентом держави добробуту, адже останній у цьому випадку не надається як універсальне право кожного громадянина. Люди повинні бути законослухняними та поважати владу й у сім'ї, й на роботі для отримання вигід від системи. Якщо вони не хочуть втратити фінансовий захист, то не повинні залишати роботу в корпорації та сім'ю. Поширення цієї теорії призвело до “нерухомості” японського суспільства, де більшість людей почувають себе наче в гамівній сорочці з досить сильним гендерним перекосом.

Яскравими прикладами вдалого поєднання приватної ініціативи з державним фінансуванням соціальних допомог є японські міста Мусасіно (Musashino city) та Мітуґі (Mitugi town). Так, Мусасіно стало першим містом, де запроваджені особисті соціальні послуги для літніх людей, оплачувані волонтерські роботи та унікальна іпотечна система. У 1961 р. тут побудовані перші громадські будинки допомоги, а з 1973 р. запрацювала так звана система харчування на колесах. У 1975 р. був побудований перший будинок інтенсивної терапії для літніх “Yogo” (в середині 1990-х років у таких будинках мешкало вже 3,32 % літніх жителів міста), з 1980 р. система державної соціальної опіки доповнена послугами догляду за місцем проживання, в 1981 р. створено корпорацію “Musashino Welfare Corp.”, яка вперше запропонувала систему фінансування соціального захисту через іпотеку для літніх, а в 1982 р. запрацював центр невідкладної інформаційної допомоги для людей похилого віку [21; 25]. У 1996 р. особисті соціальні послуги для літніх були поєднані з послугами для інвалідів, а окремі будинки для проживання самотніх пенсіонерів — вдало інтегровані в студентські гуртожитки як символ нормального співіснування молоді та людей похилого віку.

Унікальність цього експерименту полягала в такому: 1) запроваджено систему соціальних послуг за місцем проживання літніх громадян; 2) державні послуги вдало доповнені приватними, що характеризуються більшою гнучкістю та швидкістю надання, оскільки соціальні працівники в такій системі розглядають своїх клієнтів як споживачів, звертаючи особливу увагу на їхні потреби; 3) залучення до процесу надання соціальних допомог інститутів так званого третього сектору (наприклад, неприбуткових організацій, волонтерів) із пропагуванням політики добробуту з особистою участю (participatory welfare policy чи welfare mix); 4) поширення практики продуктивного добробуту (зокрема, створення центрів здоров'я, заохочення до волонтерської діяльності, стимулювання соціальної активності літніх громадян); 5) упровадження неординарної системи іпотечного фінансування. Оскільки до 80 % японських пенсіонерів проживають у власних будинках, які коштують досить дорого, корпорація “Musashino Welfare Corp.” почала видавати позику для літніх, що закладали своє житло, котра спрямовувалася переважно на оплату послуг догляду вдома. Коли пенсіонер помирав, іпотечне житло викупувалось і власність на нього, якщо нащадки не погашали отриманого кредиту,

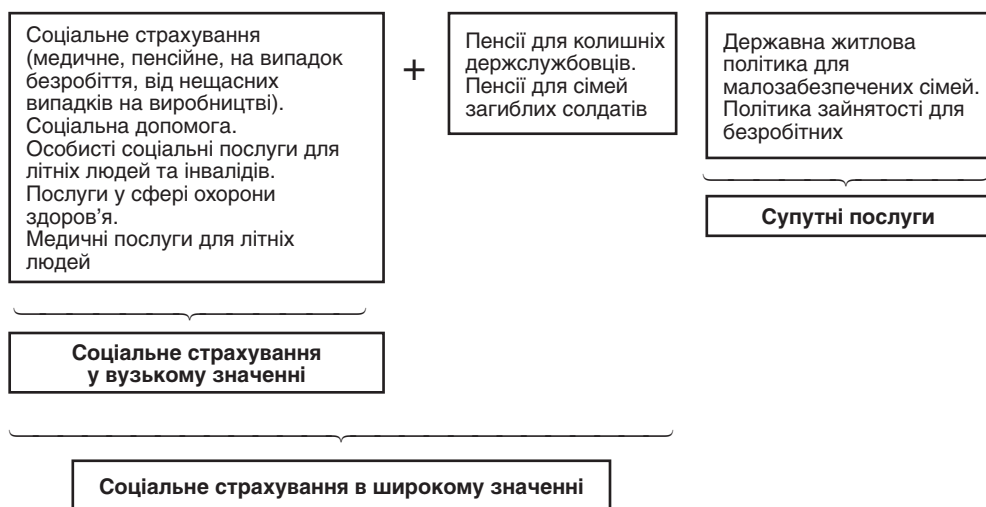
переходила до корпорації. Отже, реформи у сфері добробуту були покликані забезпечити нормальний рівень життя в місті для літніх та інвалідів.

Місто Мітугі (знаходиться в префектурі Хіросіма) засвідчило ефективність поєднання інституційного державного соціального захисту з допомогою за місцем проживання, а також медичних послуг із персональним соціальним доглядом для літніх. Оскільки частка літніх жителів міста у 2000 р. становила 24 %, а до 2015 р. очікувалося її зростання до 30 % населення міста, постала нагальна потреба в проведенні соціальних реформ. У 1984 р. у місті запрацював центр управління здоров'ям “Mitugi Town Health Management Center”, що надавав інформаційні послуги з охорони здоров'я; медичні послуги (діагностика та медична допомога); догляд за місцем проживання та реабілітаційний тренінг літніх (зокрема, короткострокове домашнє відвідування, денний догляд, послуги з годування й дотримання гігієни). У результаті дії такої програми кількість прикутих до ліжка літніх людей у місті протягом 1980—1985 рр. зменшилася з 56 до 18 осіб, а тих, хто проживає вдома, — зросла з 1489 до 1867 (за 1980—1992 рр.) [21].

Досить неординарною ініціативою було створення в місті системи соціального обміну послугами, “Welfare Bank system”, що передбачає допомогу старим і немічним із боку молодих людей, котрі таким чином заробляють собі певну кількість балів “на старість”, щоб мати право на аналогічний догляд при досягненні ними пенсійного віку чи важкій хворобі. Ця допомога включає догляд удома (транспортування, прибирання, шопінг); інституційну допомогу (візити до лікарень); послуги з харчування (приготування їжі та годування). Як видно, в Мітугі неприбуткове недержавне соціальне забезпечення та волонтери відіграють важливу роль, доповнюючи державні соціальні послуги для літніх громадян. Наведені приклади успішного соціального розвитку японських міст демонструють якісно новий шлях досягнення добробуту через механізми розвитку так званого продуктивного добробуту (welfare mix, participatory welfare, productive welfare).

Загалом система соціального страхування в Японії нагадує double-decker (рис. 4): передбачено два види пенсій: національна базова — для всіх без винятку резидентів країни та компліментарна, або додаткова, яка залежить від трудового стажу й розміру зарплати. Так, у 1994 р. базова пенсія становила 43—65 тис. ієн, а разом із додатковою — 170—240 тис. ієн. Колишні працівники великих корпорацій і державної служби (до 50 % від загальної кількості пенсіонерів) отримують пенсії на вершині системи double-decker. Близько третини базових пенсій фінансується за рахунок податків, решта — страхових внесків. Компліментарні пенсії фінансуються виключно за рахунок премій із соціального страхування та прибутків пенсійних фондів.

Аналіз соціальних програм Японії за типовими ознаками дає змогу згрупувати їх у три блоки: програми пенсійного страхування; програми медичного

Джерело: побудовано автором.

Рис. 4. Японська система соціального страхування

страхування; програми соціального захисту. Вони є досить різноманітними як за колом охоплення осіб, рівнем і черговістю виплат, так і за джерелами надходження коштів і організаціями, задіяними в цих програмах (табл. 3).

Незважаючи на помітне зростання показників рівня життя населення протягом 2005—2012 рр., у Японії досі збереглася диференціація в оплаті праці та ставленні роботодавців до жінок і чоловіків. Так, за даними 2005 і 2012 рр. (табл. 4), різниця в рівні оплати праці чоловіків і жінок становила від 1,45 до 1,55 раза, тоді як у початковій зарплаті випускників ВНЗ — у середньому 1,2 раза. За даними 2012 р., участь жінок у робочій силі теж є незначною — 47—48 % порівняно з майже 70—75 % для чоловіків. Однак прогрес, вочевидь, є: в 1960 р. частка жінок у робочій силі становила 30,7 %, а в 1995 р. — 38,8 %. Частка зайнятих японських жінок позитивно корелює з віком першого одруження, котрий негативно корелює з індексом фертильності, що за 1960—2012 рр. скоротився з 2 до 1,4. Середня кількість членів домогосподарств зменшилася з 4,99 у 1920 р. до 2,46 у 2010 р. Так, станом на 1 січня 2012 р. 32,4 % домогосподарств Японії налічували лише одну особу, 27,2 % — дві, 18,2 % — три, 22,2 % — чотири та більше осіб [44]. За прикладом Швеції з 1990-х років були запроваджені компенсації жінкам, які працюють (лише 20 % зарплати). Також у країні заохочується робота літніх людей, оскільки податки й соціальні відрахування, котрі вони сплачують, перевищують розмір субсидій на проведення такої політики.

Загалом можна стверджувати, що японська модель держави добробуту рухається в бік більшої гнучкості й адаптивності до умов, які постійно змінюються.

Таблиця 3. Основні соціальні програми Японії

Тип програми	Перший закон / чинний закон	Коло охоплення, рівень і черговість виплат	Джерела надходження коштів	Організації, задіяні в програмі
Програми пенсійного страхування				
1. Професійне пенсійне страхування ('Employees' Pension Insurance)	1941/1954	Працівники промислових і комерційних фірм, за винятком самозайнятих, віком до 70 років (для державних службовців — спеціальна система): — пенсії за віком отримують громадяни у віці 60+ (59+ для шахтарів і моряків) за мінімального стажу 25 років (передбачене зростання віку виходу на пенсію до 65 років у 2025 р. для чоловіків та в 2030 р. для жінок), їхній розмір залежить від рівня зарплати протягом трудової кар'єри, а для працюючих пенсіонерів, що одержують середньомісячну зарплату в розмірі 280—470 тис. ієн, передбачене скорочення пенсій на 50 %; — пенсії по інвалідності становлять 125 % розміру пенсії за віком для I групи та 100 % розміру пенсії за віком для II і III груп (мінімум — 594,2 тис. ієн на рік); — пенсії по втраті годувальника становлять 75 % рівня пенсій за віком, удові додатково виплачується по 594,2 тис. ієн на рік на дитину (виплати здійснюються кожних два місяці)	7,85 % місячної зарплати, яка перебуває в межах 98—620 тис. ієн, сплачує працівник (для шахтарів і моряків — 8,22 %) і аналогічну суму — роботодавець; 100 % витрат на адміністрування фінансується через податки	Ministry of Health, Labour and Welfare. Ministry of Finance. Japan Pension Service
2. Національне пенсійне страхування (National Pension Program)	1959/1961	Резиденти країни у віці від 20 до 59 років — обов'язково, у віці 60—64 років і громадяни, котрі проживають за кордоном, — добровільно: — пенсії за віком отримують громадяни у віці 65+ за мінімального трудового стажу 25 років (повна пенсія виплачується за стажу 40 років) — 792,1 тис. ієн на рік; — пенсії по інвалідності становлять 990,1 тис. ієн на рік для I групи та 792,1 тис. ієн на рік для II групи (кожних два місяці); — пенсії при втраті годувальника виплачуються в розмірі 227,9 тис. ієн на рік кожній дитині до досягнення нею 18-річного віку, вдові — 792,1 тис. ієн на рік (кожних два місяці), також пропонується фіксована сума на поховання — 120—320 тис. ієн	Обсяг щомісячних внесків становить 15,1 тис. ієн; 50 % вартості пільг і 100 % витрат на адміністрування фінансуються через податки	Ministry of Health, Labour and Welfare. Ministry of Finance. Japan Pension Service

Продовження табл. 3

Тип програми	Перший закон / чинний закон	Коло охоплення, рівень і черговість виплат	Джерела надходження коштів	Організації, задіяні в програмі
<i>Програми медичного страхування</i>				
1. Професійне медичне страхування "Employees' Health Insurance)	1922/1927	Працівники установ, промислових і комерційних фірм, за винятком самозайнятих, із кількістю працюючих понад п'ять осіб (для працівників лісництва, рибного й сільського господарства, а також приватних фірм із чисельністю працюючих менш ніж п'ять осіб — добровільно; для державних службовців і моряків — спеціальна система); розмір допомог становить 66,67 % середньої зарплати та виплачується протягом періоду хвороби (до 18 місяців) або 42 дні до та 56 днів після пологів; одноразова допомога на дитину становить 420 тис. ієн, на поховання — 50 тис. ієн; громадяни оплачують самостійно від 10 до 30 % вартості лікування залежно від віку	4,67 % місячної заробітної плати працівника, що перебуває в межах 58—1210 тис. ієн, сплачує роботодавець та аналогічну суму — працівник	Ministry of Health, Labour and Welfare. Japan Health Insurance Association. Regional Bureaus of Health and Welfare
2. Національне медичне страхування (National Health Insurance), та медичні послуги літнім (Medical System for the Elderly)	1938 1982	Усі резиденти країни, не охоплені програмою "Employees' Health Insurance"; держава субсидує 50 % вартості витрат на медичне забезпечення (43 % із державного та 7 % з бюджету префектури), також компенсуються витрати по вагітності й пологах, догляду за дитиною та виплачуються допомоги на поховання з муніципальних бюджетів; громадяни оплачують самостійно від 10 до 30 % вартості лікування залежно від віку	Внески не перевищують 630 тис. ієн на рік на домогосподарство (наприклад, у 2008 р. індивідуальний внесок становив 85,5 тис. ієн), для малозабезпечених передбачені знижені тарифи	Ministry of Health, Labour and Welfare. Regional Bureaus of Health and Welfare. Municipalities
<i>Програми соціального захисту (підтримки добробуту)</i>				
1. Програма страхування від травм на виробництві (Workmen's Accident Compensation Insurance)	1911/1947	Усі працівники, не залучені до добровільних і спеціальних програм (для працівників лісництва, рибного господарства та аграрних фірм із кількістю працюючих менш ніж п'ять осіб — добровільно; для державних службовців — спеціальна система); рівень виплат по тимчасовій непрацездатності — 60—80 % середньої зарплати залежно від тривалості хвороби кожних два місяці (денний мінімум — 4,0 тис. ієн, денний максимум — 13,3—24,9 тис. ієн залежно від віку); виплати по інвалідності — від 28,4 до 104,7 тис. ієн щомісячно залежно від типу догляду; рівень виплат у зв'язку із втратою годувальника — середньоденна сума заробітку працівника за останніх три місяці, виплачується протягом 153—245 днів залежно від кількості тих, хто має право на неї (чоловік/дружина, діти, батьки), кожних два місяці	Від 0,3 до 10,3 % фонду оплати праці сплачує роботодавець залежно від ступеня аварійності організації. Від 0,4 до 5,2 % зарплати переаховують самозайняті залежно від прибутковості й типу роботи. Держава надає субсидії	Ministry of Health, Labour and Welfare. Work Injury Compensation Department. Labour Bureaus на рівні префектур. Mitsui Labour Standards Inspection Offices

Закінчення табл. 3

Тип програми	Перший закон / чинний закон	Коло охоплення, рівень і черговість виплат	Джерела надходження коштів	Організації, задіяні в програмі
2. Програма страхування від безробіття (Employment Insurance)	1947/1974	Зайняті у віці до 65 років, окрім самозайнятих (для працівників лісництва, рибного господарства та аграрних фірм із кількістю працюючих менш ніж п'ять осіб — добровільно; для поденників і сезонних робочих — спеціальна система); рівень щомісячних виплат — 50–80 % середньої зарплати протягом шести місяців офіційного безробіття (денний мінімум — 1,6 тис. ієн, денний максимум — 7,5 тис. ієн)	0,6 % місячної зарплати сплачує працівник (для працівників лісництва, рибного господарства, аграрних і пивоварних фірм — 0,7 %). 0,95 % фонду оплати праці перераховує роботодавець (для працівників лісництва, рибного господарства, аграрних і пивоварних фірм — 1,05 %; для будівельників — 1,15 %); 13,8 % урядових витрат іде на допомогу по безробіттю (для поденників — 18,3 %, для застрахованих осіб, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною, та для літніх працівників — 6,9 %)	Ministry of Health, Labour and Welfare. Public Employment Security Office. Labour Bureaus на рівні префектур
3. Програма сімейної допомоги "Angel Plan" (Payment of Child Allowance)	1971/2011—2012	Особи, що виховують одного та більше дітей віком до 12 років, отримують щомісячну суму в 13 тис. ієн на кожну дитину кожних чотири місяці (в лютому, червні, жовтні)	Для осіб, які виховують дітей віком до 3 років: 70 % (0,13 % фонду оплати праці) сплачує роботодавець, по 10 % — з державного бюджету, фондів префектури та муніципалітету. Для осіб, що виховують дітей віком 3–12 років: по 33,3 % — з державного бюджету, фондів префектури та муніципалітету	Ministry of Health, Labour and Welfare. Equal Employment, Children and Families Bureau. Japan Pension Service Branch Office

Джерело: складено за: Maruo N. Social Security in Japan 2014 / N. Maruo ; National Institute of Population and Social Security Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mofa.go.jp>; Офіційний веб-сайт Statistics Bureau of Japan [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.e-stat.go.jp>; Japan's Statistics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.e-stat.go.jp>.

Таблиця 4. Деякі показники рівня життя населення в Японії

Показник	2005	2012	Зміна
Середньомісячна заробітна плата, тис. ієн: чоловіки жінки	372,1 239,0	362,3 249,7	-9,8 +10,7
Початкова середньомісячна зарплата випускників ВНЗ, тис. ієн: чоловіки жінки	196,7 164,2	201,8 168,4	+5,1 +4,2
Середньомісячні доходи домогосподарств (більш ніж дві особи), тис. ієн	522,6	518,5	-4,1
Середньомісячні витрати домогосподарств (більш ніж дві особи), тис. ієн	300,5	286,2	-14,3
Схильність до споживання, %	74,7	73,9	-0,8
Рівень безробіття*, %	4,7	6,4	+1,7
Рівень зайнятості за секторами економіки*, %: частка зайнятих у добувній промисловості частка зайнятих у переробній промисловості частка зайнятих у сфері послуг	5,0 29,5 64,3	4,0 23,7 66,5	-1,0 -5,8 +2,2
Ступінь участі дорослого населення в робочій силі*, %: чоловіки жінки	74,8 48,2	69,3 47,0	-5,5 -1,2
Структура витрат домогосподарств, %: на їжу на одяг і взуття на меблі й побутову техніку на житло на житлово-комунальні послуги (світло, водо- та газопостачання) на медичне обслуговування на освіту на транспорт і комунікації на дозволяння й відпочинок	22,9 4,4 3,3 6,4 7,2 4,3 4,2 12,9 10,2	23,5 4,0 3,5 6,9 8,0 4,5 4,1 14,0 10,0	+0,6 -0,4 +0,2 +0,5 +0,8 +0,2 -0,1 +1,1 -0,2
Сума заощаджень на одне домогосподарство**, тис. ієн	14 848	15 208	+360
Структура заощаджень домогосподарств (більш ніж дві особи)**, %: депозити цінні папери страхові фонди	58,1 11,6 27,4	61,6 13,3 23,4	+3,5 +1,7 -4,0
Кількість персональних комп'ютерів на 1 тис. домогосподарств (більш ніж дві особи)**	485	1157	+672
Число мобільних телефонів на 1 тис. домогосподарств (більш ніж дві особи)**	1061	2131	+1070
Кількість автомобілів на 1 тис. домогосподарств (більш ніж дві особи)**	1397	1414	+17
Число лікарень (на 100 тис. осіб)	6,2	5,9	-0,3
Кількість поліклінік (на 100 тис. осіб)	76,3	77,9	+1,6
Число лікарняних ліжок (на 100 тис. осіб)	1072,9	1038,2	-34,7
Кількість медичних закладів для людей похилого віку (на 100 тис. осіб старших 65 років)	13,2	5,8	-7,4
Число будинків-пансіонатів для людей похилого віку (на 100 тис. осіб старших 65 років)	38,5	45,3	+6,8
Кількість установ соціального захисту населення (на 100 тис. осіб)	20,2	14,2	-6,0
Число соціальних працівників, які в домашніх умовах обслуговують людей похилого віку (на 100 тис. осіб старших 65 років)	1134,5	1272,2	+137,7
Кількість соціальних працівників, котрі в спеціальних закладах обслуговують людей похилого віку (на 1 тис. осіб старших 65 років)	4,1	2,9	-1,2
Медичні витрати на одну особу, тис. ієн	259	273	+14

Закінчення табл. 4

Показник	2005	2012	Зміна
Витрати на охорону здоров'я, млрд ієн:	331,3	374,2	+42,9
державні	21,9	26,4	+4,5
приватні	47,6	50,2	+2,6
Рівень охоплення національним медичним страхуванням (на 1 тис. осіб)	373,3	275,4	-97,9
Рівень охоплення людей похилого віку системою соціального захисту (на 1 тис. осіб старших 65 років)	21,6	26,3	+4,7
Очікувана тривалість життя, років:			
чоловіки	77,7	79,6	+1,9
жінки	84,6	86,3	+1,7
Кількість дошкільних закладів (на 100 тис. осіб віком 3—5 років)	398,8	412,9	+14,1
Число початкових шкіл (на 100 тис. осіб віком 6—11 років)	323,2	312,0	-11,2
Кількість молодших шкіл (на 100 тис. осіб віком 12—14 років)	306,1	299,8	-6,3
Число середніх шкіл (на 100 тис. осіб віком 15—17 років)	141,8	137,7	-4,1
Кількість коледжів і університетів (на 100 тис. осіб)	0,57	0,61	+0,04
Витрати на одного студента вищої школи, тис. ієн	1148,8	1126,7	-22,1
Частка студентів, що навчаються в державних ВНЗ, %	4,3	4,9	+0,6
Частка студентів, які навчаються в приватних ВНЗ, %	77,4	77,5	+0,1
Частка домогосподарств, котрі володіють власним житлом**, %	60,3	61,1	+0,8
Частка домогосподарств, що орендують житло**, %	38,1	35,8	-2,3
Соціальні витрати, % ВВП:	18,81	23,67	+4,86
пенсійне страхування	8,89	11,01	+2,12
медичне страхування	6,25	7,67	+1,42
на випадок втрати працездатності	0,73	1,01	+0,28
активні програми на ринку праці	0,25	0,19	-0,06
страхування від безробіття	0,34	0,30	-0,04
на забезпеченість житлом	0,08	0,12	+0,04
на підтримку бідних	1,28	1,44	+0,16
на допомогу сім'ям	0,81	1,35	+0,54
інші витрати	0,18	0,58	+0,40

* Дані за 2000 і 2010 рр.

** Дані за 1999 та 2009 рр.

Джерело: складено за: Statistics Bureau of Japan [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.stat.go.jp>; Social Security Programs throughout the World: Asia and Pacific, 2010: Japan [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ssa.gov/>.

Вона ґрунтується на принципах державно-приватного партнерства та характеризується розподілом відповідальності за добробут між державою, бізнесом і сім'єю, а також частковим відокремленням соціальної політики й державних програм від соціального страхування та універсальних моделей перерозподілу вигід у грошовій і натуральній формах [45]. Схематично місце японської держави добробуту в системі інших моделей добробуту зображено на рис. 5.

Підсумовуючи викладене, можна виокремити кілька визначальних характеристик держав добробуту в Азії з конкретизацією специфіки японської системи забезпечення добробуту:

1. В азійських країнах інвестиції в громадські роботи та регуляторна політика мобілізуються з метою зменшення диференціації між людьми. Роль соціальної політики в Азії істотно відрізняється від її ролі в країнах Європи,

		Податки та державні витрати	Соціальне страхування	Податки та соціальне страхування
Державне забезпечення (справедливість і рівноправ'я)	універсальне	Скандинавська модель	Американська модель	Німецька модель
	селективне	Японська модель (стара)		
Державно-приватне партнерство (welfare mix) (орієнтація на споживача, гнучкість і адаптивність)				Японська модель (нова)

Джерело: побудовано автором.

Рис. 5. Тренд руху японської моделі добробуту

оскільки вона доповнює політику економічного розвитку та безпосередньо пов'язана з економічним зростанням [46]. Однак невеликий розмір соціальних витрат не означає в Азії слабку державу в категоріях влади, адже тут спостерігається сильний вплив регулювання приватних способів забезпечення добробуту: від корпоративних премій до виплат неприбуткових організацій. У Японії, наприклад, за постійну зайнятість працівників відповідальні переважно корпорації згідно із системою довічного найму, що базується на неявній згоді роботодавця та працівника. На думку А. Бекера [22], збільшення приватних соціальних витрат пов'язане як із принципами корпоративної соціальної відповідальності (corporate social responsibility — CSR), так і тим, що приватний бізнес країни володіє великою мірою автономії, а це сприяє підвищенню рівня благодійності (приміром, у рейтингу “World Giving Index 2014” Японія займає 90-ту позицію зі 135 країн світу, причому в розрізі окремих його складових найкращі позиції вона утримує за рівнем розвитку волонтерства (39-а) та рівнем пожертв (62-а) [47]), на відміну від державного сектору, котрий дотримується виключно принципів державної політики.

2. Соціальна допомога в країнах Азії базується на фрагментарній системі специфічних схем добробуту для різних соціальних груп (привілейований соціальний захист для державних чиновників із метою культивування їхньої лояльності; специфічні схеми для самозайнятих, які часто залишаються на узбіччі стрімкого економічного розвитку). Пенсійне й медичне страхування в країнах Азії є досить фрагментованим за секторами [26]. Наприклад, японська система медичного страхування лише частково покриває витрати на лікування залежно від статусу пацієнта: при професійному медичному страхуванні 20 % коштів сплачує сам пацієнт, при медичному страхуванні самозайнятих кошти пацієнтів становлять уже 30 %, а в оплаті медичних послуг для літніх — тільки 10 %.

3. Феміліалізм (familialism), або орієнтація на сімейні цінності, є основою азійської держави добробуту, оскільки у структурі доходів старшого покоління допомоги від дітей становлять лівову частку: в Південній Кореї — 44,3 %, у Тайвані — 53,2 % (для порівняння: у США та Данії — майже 0 %) [30]. І це не

так культурна традиція, як свідомо політика стримування зростання державних витрат на соціальну допомогу. Стосовно Японії слід зазначити, що феміліалізм став її прихованим активом, адже політика добробуту тут була побудована саме з урахуванням стійких традиційних горизонтальних і вертикальних родинних зв'язків. Сім'я є інститутом страхування на випадок старості, оскільки старший син несе тягар сімейних обов'язків на противагу європейським країнам [27, с. 144]. У результаті реформ наприкінці 1980-х років з'явилися спеціальні пенсійні програми для домогосподарок, що надали їм можливість користуватися вигодами навіть без прямих персональних виплат, отримувати податкові кредити, якщо вони є економічно залежними від своїх чоловіків; окрім того, стали жорсткішими правила надання допомог на дітей зі скороченням віку їх одержувачів із 15 до 6 років.

Резюмуючи, зазначимо, що глобальна економіка змушує по-новому дивитися на безліч соціально-економічних викликів, переосмислювати й нерідко ламати усталені десятиліттями стереотипи. За умов кризи публічних фінансів, постійно зростаючих вимог населення до кількості та якості суспільних благ, тотального марнотратства в державному секторі, відсутності мотивів до економії бюджетних коштів досвід Японії є надзвичайно корисним не лише для країн пострадянського простору (щодо забезпечення добробуту), а й для високо-розвинутих країн ЄС, котрі часто потрапляють до так званої пастки соціальної держави, коли підміна економічних цілей розвитку соціальними, страх політиків втратити популярність у виборців стають на заваді прогресивним, хоч і болючим, соціально-економічним реформам.

Список використаних джерел

1. *Arcanjo M.* Regimes and Reform of Welfare State: the Classification of ten European Countries in 1990 and 2006 / M. Arcanjo // ISEG Working Papers. — 2009. — Vol. 34. — P. 1—18.
2. *Bambra C.* Sifting the Wheat from the Chaff: a Two-dimensional Discriminant Analysis of Welfare State Regime Theory / C. Bambra // Social Policy and Administration. — 2007. — Vol. 41 (1). — P. 1—28.
3. *Bonoli G.* Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach / G. Bonoli // Journal of Social Policy. — 1997. — Vol. 26 (3). — P. 351—372.
4. *Wilensky H. L.* The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditures / H. L. Wilensky. — Berkeley : University of California Press, 1975. — 151 p.
5. *Ганслі Т. М.* Соціальна політика та соціальне забезпечення ринкової економіки / Т. М. Ганслі. — К. : Основи, 1996. — 236 с.
6. *Jensen C.* Words of Welfare Services and Transfers / C. Jensen // Journal of European Social Policy. — 2008. — Vol. 18 (2). — P. 151—162.
7. *Esping-Andersen G.* Three Worlds of Welfare Capitalism / G. Esping-Andersen. — Cambridge : Polity Press ; Princeton : Princeton University Press, 1990. — 35 p.
8. *Kasza G. J.* The Illusion of Welfare Regimes / G. J. Kasza // Journal of Social Policy. — 2002. — Vol. 31 (2). — P. 271—287.

9. The Oxford Handbook of the Welfare State / F. G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, C. Pierson. — Oxford : Oxford University Press, 2010.
10. *Kennedy P.* Key Themes in Social Policy / P. Kennedy. — London : Routledge, 2013.
11. *Spicker P.* Socijalna Politika: teorija i praksa / P. Spicker. — Belgrade : Univerzitet u Beogradu, 2014.
12. *Titmuss R. M.* Essays on the Welfare State / R. M. Titmuss. — London : George Allen and Unwin, 1963.
13. *Ferrera M.* The Southern Model of Welfare State in Social Europe / M. Ferrera // Journal of European Social Policy. — 1996. — Vol. 6 (1). — P. 17—37.
14. Соціальна економіка : навч. посіб. / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; за ред. О. О. Беляєва, Є. Б. Ніколаєва. — К., 2014. — 481 с.
15. *Коваль О. П.* Модернізація системи соціального страхування в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль ; Нац. ін-т стратег. досліджень. — К., 2014. — 38 с.
16. *Сіленко А. О.* Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України : монографія / А. О. Сіленко, В. А. Коляденко. — К. : ТЕС, 2002. — 357 с.
17. *Лібанова Е.* Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. Лібанова // Вісник НАН України. — 2010. — № 8. — С. 3—11.
18. *Ніколаєв Є.* Кризова трансформація європейської держави добробуту / Є. Ніколаєв // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доповідей IX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Тернопіль, 23—24 лют. 2012 р. : у 2 ч. Ч. 1. — Т. : Екон. думка, 2012. — С. 45—47.
19. *Сіленко А. О.* Соціальна держава: територія перемін / А. О. Сіленко ; Укр. держ. акад. зв'язку ім. О. С. Попова. — О., 2000. — 278 с.
20. *Скуратівський В. А.* Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій ; Міжрегіон. акад. управління персоналом. — К., 2002. — 200 с.
21. *Aspalter Ch.* Welfare State Systems in Japan and China: Past Changes and Future Challenges / Ch. Aspalter [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ssrn.com/>.
22. *Backer A.* The Japanese Welfare State. Private Social Expenditure in the Context of Corporate Social Responsibility: the Implications of its Rise in Relation to Public Social Spending / A. Backer // Backer-in-Law. — 2013. — Vol. 4.
23. *Ichien M.* Japanese Social Security: it's Past, Present and Future / M. Ichien // Social Security Programs: a Cross-Cultural Comparative Perspective. — Westport : Greenwood Press, 1995.
24. *Кайко Т.* С высоты Токийской башни / Т. Кайко. — М. : Прогресс, 1984. — 272 с.
25. *Maruo N.* Social Security in Japan 2014 / N. Maruo ; National Institute of Population and Social Security Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mofa.go.jp/>.
26. *Miyamoto T.* Dynamics of the Japanese Welfare State in Comparative Perspective: Between "Three Worlds" and the Developmental State / T. Miyamoto // Japanese Journal of Social Security Policy. — 2003. — Vol. 2 (2). — P. 12—24.
27. *Овчинников В.* Сакура и дуб: Ветки сакуры. Корни дуба / В. Овчинников. — М. : Хранитель, 2006. — 570 с.
28. *Odaka K.* The Evolution of Social Policy in Japan / K. Odaka // WBI Working Papers. — 2002. — Vol. 37 (202). — 22 p.
29. *Osamu W.* Specific Structure of Contemporary Japanese Society / W. Osamu. — Tokyo : University of Tokyo Press, 1991.

30. *Peng I.* Gender and Welfare State Restructuring in Japan / I. Peng // *Discovering the Welfare State in East Asia*. — Praeger, 2002.
31. *Takahashi M.* The Emergence of Welfare Society in Japan / M. Takahashi. — Avebury : Aldershot, 1997.
32. *Yamazaki N.* The National Experience of Japan / N. Yamazaki // *Social Security Documentation*. — 2000. — No. 25.
33. *Esping-Andersen G.* Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies / G. Esping-Andersen. — London : Sage Publications, 1996. — P. 1—31.
34. *Kautto M.* Investing in Services in West European Welfare States / M. Kautto // *Journal of European Social Policy*. — 2002. — Vol. 12 (1). — P. 53—65.
35. *Korpi W.* The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality Welfare Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries / W. Korpi, J. Palme // *American Sociological Review*. — 1998. — Vol. 63. — P. 661—687.
36. *Holiday I.* Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia / I. Holiday // *Political Studies*. — 2000. — Vol. 48 (4). — P. 706—723.
37. *Estevez-Abe M.* Negotiating Welfare Reforms: Actors and Institutions in the Japanese Welfare State / M. Estevez-Abe // *Restructuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change*. — Basingstoke : McMillan, 2002.
38. *Льюис Р.* Столкновение культур: путеводитель для всех, кто делает бизнес за границей / Р. Льюис. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 640 с.
39. *Himeoka T.* Changes in Family Structure / T. Himeoka // *A Handbook about Japan*. — Brill, 2008.
40. *Востоков Г.* Общественный, домашний и религиозный быт Японии / Г. Востоков // *Япония и ее обитатели*. — СПб., 1904. — 362 с.
41. Japan GDP Growth Rate 1980—2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tradingeconomics.com/japan/>.
42. JIMIN, Liberal Democratic Party, 2000: Concerning the Implementation of the Nursing Care Insurance Program, Statement from the Secretary General [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jimin.or.jp/>.
43. *Sumitaka H.* View of Family in the Theory of Japanese-Style Welfare Society / H. Sumitaka. — Tokyo : University of Tokyo Press, 1988.
44. The Financial Statistics of Social Security in Japan // *IPSS Statistical Report*. — 2011. — No. 24.
45. *Gough I.* Globalization and Regional Welfare Regimes: the East Asian Case / I. Gough // *The Year 2000 International Research Conference on Social Security: Social Security in the Global Village (September 25—27)*. — Helsinki : ISSA, 2000.
46. *Deyo F. C.* The Political Economy of Social Policy Formation: East Asia's Newly Industrialized Countries / F. C. Deyo // *States and Development in the Asian Pacific Rim*. — Newbury Park, CA : Sage, 1992.
47. World Giving Index 2014: a Global View of Giving Trends [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cafonline.org/publications/2014-publications>.